

ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕПРЕСИВНОСТІ ЯК ОСОБИСТІСНОЇ ВЛАСТИВОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Підліткова депресивність як особистісна властивість є потенційним чинником ризику для входження в спільність дорослих як рівноправного і повноцінного учасника цього життя. Особливості депресивності можуть проявлятися у всіх сферах життєдіяльності підлітків, а також впливати на розвиток психічних процесів та функцій. Дослідження підліткової депресивності є необхідною умовою для її подолання та регулювання, адже виявлення причинно-наслідкових зв'язків сприятиме виробленню конструктивної стратегії розвитку стійкості до депресивних втручань у життя підростаючої особистості.

Проблема депресивності в підлітковому віці тісно пов'язана з різноманітними аспектами життєдіяльності підлітка, зокрема, з проблемою активації психологічних ресурсів, реалізації творчого потенціалу, самореалізації та визначається логікою досліджень цього питання, адже депресивність практично не досліджена як психологічний феномен, розглядалися лише депресії та депресивні розлади здебільшого з позицій медичної і клінічної психології (Н.Г. Гаранян, Б.В. Михайлов, Е.С. Наталевич, І.Л. Первова, В.С. Підкоритов, В.Н. Синицький та ін.), а розробки у сфері педагогічної та вікової психології, на жаль, поодинокі (О.А. Ідобаєва, П.В. Лушин, Н.І. Пов'якель, А.І. Подольський, А. Бек, М. Селігман та ін.).

Теоретичний аналіз психологічної літератури ззначеної проблеми, зокрема ідеї щодо розвитку особистості в підлітковому віці (М.Й. Боришевський, Л.С. Виготський, Д.Б.Ельконін, О.М.Леонтьєв, А.А. Ре-ан, С.Л. Рубінштейн, Д.І. Фельдштейн та інші), про специфіку депресивності як психологічного феномена та особистісної властивості (А.Бек, Н.М.Іовчук, Р. Комер, І.Л. Первова, В.Н. Синицький, А.Б. Холмогорова та інші), про передумови виникнення депресивності у підлітковому віці (А.Бек, О.А. Ідобаєва, В.А. Крутецький, О. Лоуен, Дж. Мак-Каллоу, А.І. Подольський, М. Селігман, П. Хейманс та інші), про розвиток механізмів регулювання та подолання підліткової депресивності (К.О. Абульханова-Славська, О.В. Конопкін, В.О. Моляко, В.І. Моросанова, Н.І. Пов'якель, А.Б. Холмогорова, О.Я. Чебикін та інші) показав наступне. Депресивність є властивістю особистості, яке виникає внаслідок повторюваного гострого або хронічного переживання депресії, психологічною природою котрого є особистісна уразливість до депресивних станів. Отже, депресивність є фактом або наслідком переживання депресії і, відповідно, може існувати як ситуативна або постійна особистісна диспозиція.

У контексті розгляду депресивності як наслідку неконструктивного переживання депресії, необхідним стає визначення поняття та змістовних характеристик останньої як основної причини виникнення депресивності як особистісної властивості. Так, депресію (від лат. depressio — пригнічення, придушення) у психології визначають як афективний стан, який характеризується негативним емоційним фоном, зміною мотиваційної сфери, когнітивних уявлень і загальною пасивністю поведінки. Депресія розглядається як відсутність будь-яких емоцій. Оскільки пригнічення емоцій викликає депресію, то остання не може розглядатися як емоція. У цілому депресію характеризують як негативний психічний стан, який впливає на психологічні, фізіологічні та соціальні функції індивіда [1, 2, 7].

Дослідження даної проблеми висвітлює ряд чинників виникнення депресивності, серед яких сімейна та когнітивна дисфункції, кризові життєві події, дефіцит соціальних навичок і вмінь, інтерперсональних зв'язків та підтримки. У ролі вагомій причини росту депресивності розглядають культ сили та культ раціо, які призводять до заборони на переживання та вираження негативних емоцій, ускладнюють їхню психологічну переробку та спричиняють їх накопичення. Тобто, суспільство культивує так звану "заборону на емоції", які є механізмами психологічної регуляції та балансу особистості. При цьому підліток, орієнтуючись на світ дорослих, переймає ці стереотипи, які заважають йому реалізовувати свої потреби, що може призвести до фрустрації і, відповідно, до депресивності [2, 9].

Виникнення депресивності може бути зумовлене переслідуванням нереальних цілей та втратою зв'язку з реальністю. Причиною депресивності може стати також крах ілюзії, яка, будучи не усвідомленою, визначає поведінку людини. Деякі дослідники вважають, що депресивність виникає в результаті втрати відчуття самоповаги [3].

У цілому, сучасне трактування детермінації депресивності наголошує на порушеннях у біологічній, психологічній та соціальній сферах, а також сфері оточуючого середовища і передбачає вплив двох незалежних один від одного напрямків — біологічного і психологічного. Отже, депресивність детермінується схильністю до переживання депресивних станів у контексті комплексного впливу біологічних, психологічних, психосоціальних чинників [1-6, 9].

Отже, зважаючи на актуальність, недостатню розробленість даної проблеми у вітчизняній психологічній літературі та високу активність зарубіжних дослідників, проблема підліткової депресивності потребує подальшого вивчення й визначення її психологічних детермінант для розробки ефективних превентивних та психокорекційних заходів.

Метою нашого дослідження було виявлення психологічних детермінант підліткової депресивності, а також її особливостей. Реалізація мети передбачала виконання таких завдань дослідження: підбір відповідних психодіагностичних методів та методик; вибір контингенту обстежуваних; дослідження психоемоційного стану депресивних підлітків; виявлення психологічних детермінант та особливостей депресивності в підлітковому віці; виявлення психологічних ресурсів та адаптаційних можливостей для подолання депресивності.

З метою зменшення суб'єктивності отриманих даних, а також досягнення їх більшої вірогідності наше експериментальне дослідження базувалось на таких принципах: цілісність, комплексність, застосування взаємодоповнюючих методик, єдність якогоного та кількісного аналізу, використання адекватних статистичних методів.

Об'єктом нашого дослідження була депресивність як особистісна властивість підлітків, учнів ПТНЗ міста Чернівці. Предмет дослідження можна визначити як психологічні особливості та детермінанти депресивності у підлітковому віці.

Досягнення мети здійснювалося шляхом перевірки гіпотези в процесі виконання завдань, яка ґрунтувалась на тому, що підліткова депресивність детермінована комплексом біопсихосоціальних чинників у контексті довготривалого переживання негативного психічного стану або депресії. Зміна полюсу детермінант виникнення сприятиме перетворенню останніх на детермінанти подолання депресивності в підлітковому віці, що сприятиме повноцінному психофізичному розвитку в цьому

віковому періоді.

Враховуючи складність і багатогранність феномена, який вивчається, досягнення основної мети експериментального дослідження забезпечувалося комплексним підбором методик, які дозволяли отримувати необхідну інформацію і водночас підтверджувати її достовірність і надійність: опитувальник депресивності А. Бека; методика багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла – 16 – PF (форма С); методика "Особистісний семантичний диференціал Ч.Осгуда" (ОД) (адаптованого в психологічній лабораторії НДІ імені В. М. Бехтерева); методика діагностики оперативної оцінки самопочуття, активності та настрою (САН) В. Доскіна, Н. Лаврентьева та ін.; тест-опитувальник самоствавлення В.В. Століна та С.Р. Пантелєєва; багаторівневий особистісний опитувальник "Адаптивність" (МЛО - АМ) А. Маклакова та С. Черняніна; опитувальник "Стильова саморегуляція поведінки людини" (ССП – 98) В.І. Моросанової. Отримані експериментальні результати опрацьовувалися за вимогами статистичного аналізу з якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. У дослідженні використовувалися методи факторного аналізу, комп'ютерної обробки експериментальних результатів (програми SPSS 12.0 та STATISTICA 7.0), статистичного аналізу отриманих даних та якісної інтерпретації результатів дослідження [8].

У цій статті ми наведемо лише деякі, найголовніші результати нашого дослідження, які безпосередньо підтверджують наш гіпотезу.

Узагальнені результати за опитувальником депресивності А. Бека дають можливість говорити про наявність явної депресивності у 9 (4%) підлітків. Критичний рівень депресивності спостерігається у 24 (11%) досліджуваних. Рівень помірної депресивності виявлено у 133 обстежуваних, що складає 59% від усієї вибірки. У 26 респондентів, що складає 26% від всіх досліджуваних депресивні прояви відсутні (рис. 1).

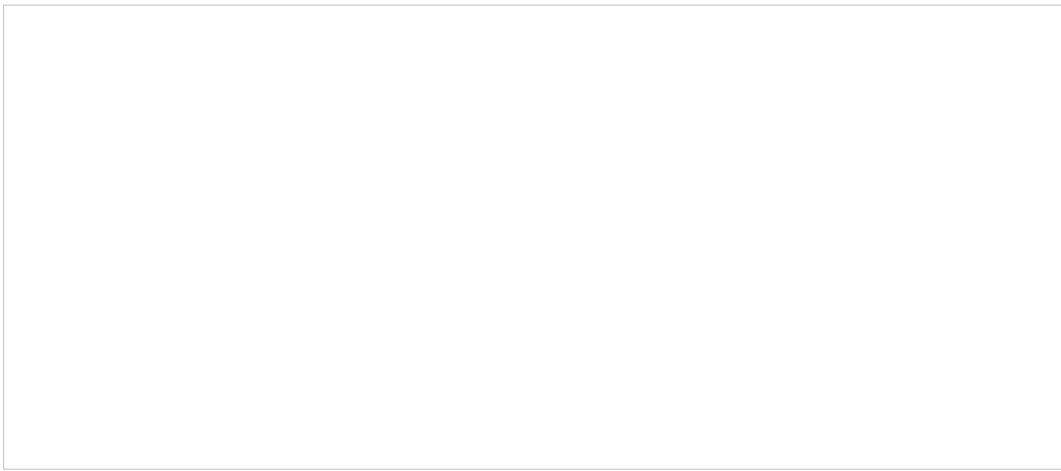

Рис. 1. Рівень депресивності в підлітків ($n=192$) (за опитувальником депресивності Бека)

Експериментальне дослідження привело до визначення особистісних профілів у контексті виявлення психологічних особливостей, проявів і рівнів депресивності у підлітковому віці та виявлення їх найбільш значущих відмінностей за психологічними чинниками. Отже, виділено профілі особистості підлітків у контексті визначення схильності до депресивності:

- перший профіль: *"уразливі до депресивності"*, тобто ті підлітки, в яких виявлено схильність до переживання депресії, наявні депресивні ознаки у структурі особистості;
- другий профіль: *"стійкі до депресивності"*, тобто такі підлітки, у структурі особистості яких можливою є наявність депресивності, але яка врівноважується за рахунок механізмів саморегуляції.

Можливим є виділення третього особистісного профілю в контексті визначення схильності до депресивності, до якого б входили підлітки, рівень досліджуваної ознаки є середнім або помірним, але ми не вважаємо науково доцільним звернення, детальний опис та акцентування на цьому профілі у подальшому дослідженні.

Числові дані дають змогу створення графічного зображення профілів підлітків у контексті визначення схильності до депресивності (див. рис.2.)

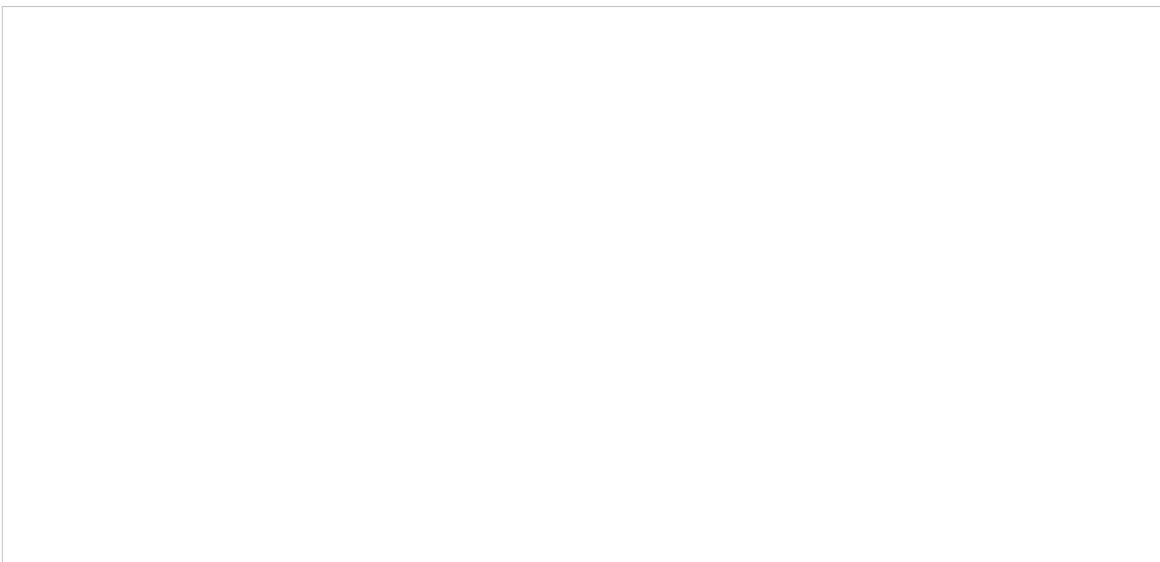

Рис. 2. Особистісні профілі підлітків у контексті визначення схильності до репресивності

З рисунку видно, що профіль підлітків, уразливих до депресивності кількісно та якісно відрізняється від такого підлітків, стійких до втручання депресивності в особистісний простір за рахунок конструктивного використання регулятивних процесів та механізмів останніми.

Отже, можна узагальнити емпіричний матеріал, відповідно до визначених профілів. Так, особистісний **профіль I** ("уразливі до депресивності"), підлітків у контексті визначення схильності до депресивності за результатами аналізу емпіричних даних нашого дослідження характеризується такими особливостями:

- Низький рівень саморегуляції. Характерними є неусвідомленість і слабкий або відсутній взаємозв'язок у загальній структурі індивідуальної регуляції. Підлітки профілю I є несамостійними, знижена можливість гнучко і адекватно реагувати на зміну умов, висування і досягнення мети у неусвідомлене. Знижена здатність формувати такий стиль саморегуляції, який би дозволив компенсувати вплив особистісних, характерологічних особливостей, що перешкоджають досягненню мети.

- Посередній функціональний стан. Тобто, функціональний стан підлітків профілю I характеризується середнім рівнем за показниками самопочуття і настрою та низьким рівнем активності. Виявлено, що рівень депресивності має зворотну кореляцію із станом здоров'я, тобто із суб'єктивною оцінкою свого психофізичного стану та суб'єктивними аспектами ставлення випробовуваного до себе ($p \leq 0,05$). Тобто, чим вищим є рівень депресивності, тим нижчі суб'єктивні показники функціонального стану підлітка: самопочуття ($r = -0,26$; $p \leq 0,05$), активності ($r = -0,27$; $p \leq 0,05$) та настрою ($r = -0,29$; $p \leq 0,05$).

- Низький рівень особистісного семантичного диференціалу, зокрема, сили та активності. Це означає наявність у їхній особистісній структурі недостатнього самоконтролю, нездатності триматися прийнятій лінії поведінки, залежності від зовнішніх обставин і оцінок, інтровертованості і певної пасивності. Можливими є прояви астенізації та тривожності. Результати чинника оцінки свідчать про середній рівень самоповаги. Тобто, повага до себе, прийняття і схвалення своїх учинків та особистісних особливостей носить ситуативний, нестійкий характер. Частіше ця мінливість залежить від мікросередовища.

- особистісна структура характеризується недооцінюванням власних сил та можливостей, про що свідчить наявність тенденції до зниження значення фактору (MD – адекватність самооцінки) у міру підвищення рівня депресивності ($r = -0,18$; $p \leq 0,05$); (за фактором С: емоційна стабільність – нестійкість) толерантність до фрустрацій понижується та зростає емоційна нестійкість пропорційно до наростання депресивності у підлітків ($r = -0,25$; $p \leq 0,05$): при цьому в опитуваних спостерігається схильність до лабільності настрою, дратівливості, втоми та невротичні прояви; наявні тривожні, вразливі та чутливі риси (за факторами О: вразливість – впевненість у власних силах). У структурі особистості також прослідковуються (за фактором Q4 – напруженість – розслабленість) наявність напруження, фрустрованості, наявності збудження та занепокоєння.

Стан фрустрації, в якому знаходиться депресивний підліток може бути результатом підвищеної мотивації, тобто йому властиве активне незадоволення прагнень. Респондентів характеризують також податливість почуттям, схильність до нестійкості, піддатливості впливу обставин та гнучкі установки щодо соціальних норм (за фактором G – податливість почуттям – нормативність поведінки). Зрозуміло, що свобода від дотримання норм може призвести до антисоціальної поведінки. Крім того, несформованість у підлітків навичок дотримання соціальних правил та норм може стати передумовою деформації побудови взаємостосунків із оточуючими. Зазвичай відповідальність за формування соціально прийнятних форм поведінки покладається на соціальні інститути та сімейне виховання, проте, не менш необхідним є усвідомлення відповідальності за власні вчинки, життя та майбутнє, активізація процесів самовиховання і саморозвитку в підлітків.

- Низький адаптивний потенціал. Характерними для підлітків профілю I є проблеми із поведінковою регуляцією, певна схильність до нервово-психічних зривів, відсутність адекватності самооцінки і реального сприйняття дійсності; можливі прояви асоціальної поведінки; комунікативні здібності розвинені слабо, наявні утруднення щодо побудови контактів з навколишніми. Частими можуть бути прояви агресивності, підвищена конфліктність. Місце і роль у колективі для таких підлітків є питанням проблематичним, оскільки відсутня її адекватна оцінка. Для респондентів цієї групи загальноприйняті норми поведінки в колективі ігноруються.

Особистісний **профіль II** ("стійкі до депресивності") підлітків у контексті визначення схильності до депресивності за результатами аналізу емпіричних даних нашого дослідження характеризується такими особливостями:

- Високий рівень саморегуляції. Характерними є усвідомленість і взаємозв'язок у загальній структурі індивідуальної регуляції. Підлітки профілю II самостійні, гнучко і адекватно реагують на зміну умов; висування і досягнення мети в них великою мірою є усвідомленими. При високій мотивації досягнення вони здатні формувати такий стиль саморегуляції, який дозволяє компенсувати вплив особистісних, характерологічних особливостей, що перешкоджають досягненню мети.

- Високі показники функціонального стану, зокрема, високий рівень самопочуття і настрою та середній рівень активності.

- Високий рівень особистісного семантичного диференціалу, зокрема, самооцінки та самоповаги. Підлітки приймають себе як особистість, носія позитивних і соціально бажаних характеристик. Показники суб'єктивної оцінки сили та активності знаходяться в межах середнього рівня. Це означає вищий розвиток вольових сторін особистості підлітка і більшу незалежність та впевненість у своїх силах, ніж у підлітків профілю I, але направленість власної активності є ситуативною.

- особистісна структура характеризується емоційною стабільністю, витриманістю та працездатністю, про що свідчить високий показник за фактором (С – емоційна стабільність – нестійкість). Характерними є безтурботність, холоднокровність, спокійність та впевненість у собі (за фактором О: вразливість – впевненість у власних силах). Властивими є такі характеристики: спокійність, розслабленість та незворушність (за фактором Q4 – напруженість – розслабленість), впливом ефекту соціальної бажаності на підлітків, у яких депресивність виражена помірно або взагалі відсутня. Респондентів профілю II характеризують витримка, рішучість, відповідальність, готовність до дій, наполегливість у досягненні мети та дотримання соціальних норм (за фактором VII (G – податливість почуттям – нормативність поведінки)).

- Адаптивний потенціал характеризується добре розвиненими адаптивністю та комунікативними особливостями, а також

моральною нормативністю. Задовільною є нервово-психічна стійкість. Це свідчить про наявність у цих підлітків здатності достатньо легко пристосовуватися до нових умов діяльності, швидко входити в новий колектив, достатньо легко і адекватно орієнтуватися у ситуації, швидко виробляти стратегію своєї поведінки або варіювати в залежності від зміни обставин. Зазвичай конфліктність не виявляється. Емоційна стійкість ситуативна.

Таким чином, отримані результати свідчать про необхідність розробки цілеспрямованої системи психологічного супроводу, зокрема, психокорекції депресивності в підлітковому віці, розвитку регулятивних і адаптивних механізмів для її подолання, створення ефективних програм по психопрофілактиці підліткової депресивності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бек А. Когнитивная терапия депрессии. / А. Бек, А. Раш, Б. Шо, Г. Эмери – СПб.: Питер, 2003 – 304 с. – (Серия "Золотой фонд психотерапии").
2. Диагностика подростковой депрессивности. Теория и практика / А.И. Подольский, О.А. Идобаева, П. Хейманс. – СПб.: Питер, 2004. – 202 с.
3. Иовчук Н.М. Депрессия у детей и подростков. / Н.М. Иовчук, А.А. Северный. – М., 1999. – 79 с.
4. Лоуэн А. Депрессия и тело / А. Лоуэн – М.: ЭКСМО – Пресс, 2002. – 384 с.
5. Мак-Каллоу Дж. Лечение хронической депрессии / [пер. с англ. Н. Алексеевой, О. Исаковой] / Дж. Мак-Каллоу. – СПб.: "Речь", 2003. – 368 с.
6. Первова И.Л. Диагностика и лечение детской и подростковой депрессии / И.Л. Первова // Вопросы психологии. – 1999. – №3 – С. 107-116.
7. Психология личности: Словарь-справочник / [под ред. П.П. Горнская и Т.М. Титаренко] / авт. кол.: П.П. Горностай, Т.М. Титаренко, В. Васильковская, И.А. Грабская, Л.А. Лепихова, Н.И. Повякель, Н.В. Чепелева. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
8. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учебн. пособ. / Д.Я. Райгородский – Самара: Изд. Дом "Бахрах – М", 2002. – 672 с.
9. Холмогорова А.Б. Культура, эмоции и психическое здоровье / Н.Г. Гаранян, А.Б. Холмогорова // Вопросы психологии. – 1999. – №2. – С. 61-73.

РЕЗЮМЕ

Подано до редакції 7.10.09

У статті розглядається проблема депресивності в підлітковому віці як потенційного чинника ризику для повноцінного розвитку особистості. Обґрунтовано специфіку даної проблематики. Емпірично здійснено інтегроване вивчення особистісних профілів підлітків у контексті визначення схильності до депресивності: "уразливість до депресивності" та "стійкість до депресивності".

Ключові слова: депресивність, підлітковий вік, особистісний профіль "уразливість до депресивності", особистісний профіль "стійкість до депресивності".

N.S. Kosa

К ПРОБЛЕМЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ДЕПРЕССИВНОСТИ КАК ЛИЧНОСТНОГО СВОЙСТВА В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается проблема депрессивности в подростковом возрасте как потенциального фактора риска для полноценного развития личности. Обоснована специфика данной проблематики. Эмпирически осуществлено интегрированное изучение личностных профилей подростков в контексте определения склонности к депрессивности: "уязвимость к депрессивности" и "стойкость к депрессивности".

Ключевые слова: депрессивность, подростковый возраст, личностный профиль "уязвимость к депрессивности", личностный профиль "стойкость к депрессивности".

N.S. Kosa

TO THE PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL INVESTIGATION OF DEPRESSIVENESS AS A PERSONAL FEATURE AT TEEN AGE

SUMMARY

The article analyzes the problem of teenagers' depressiveness as a potential risk factor for regular personal development. The author substantiates specificity of this problem. As a result of the research there has been realized integrative empiric investigation of teenagers' personal profiles: "vulnerability for depressiveness" and "steadiness for depressiveness" in the context of determining inclination for depressiveness.

Keywords: depressiveness, teen age, personal profiles "vulnerability for depressiveness" and "steadiness for depressiveness".